

de grens van Drusus' operatiegebied? Waarom de onsystematische opeenvolging bij de behandeling van de Germaanse rivieren, een uiterst oostgermaanse onmiddellijk volgend op een uiterst westgermaanse rivier, de Lupia?). Maar het heeft weinig zin daarover verder te speculeren.

In reactie op Poelman's kritiek zou ik slechts willen opmerken dat uit de mij momenteel ter beschikking staande palynologische gegevens geen aanwijzingen voortvloeien voor een sedimentatiehiet tussen het veen en de klei in de bodem langs de bovenloop van de Gelderse IJssel. Dit, in combinatie met de ter beschikking staande C14-gegevens van het laatstgevormde veen op verschillende punten, centraal en marginaal in het IJsseldal gelegen, sluit het ontstaan van een verbinding tussen de Rijn en de (Oude) IJssel

in Drusus' tijd geenszins uit. Veraarding van het bovenste veen kan ook het gevolg zijn van verhoogde biologische activiteit in de bodem bij eutrofiëring (het voedselrijker worden) van het milieu door de eerste klei-aanvoer. In afwachting van de resultaten van nader onderzoek kan de discussie over deze problematiek echter beter tot een later tijdstip worden uitgesteld.

Literatuur

- Bogaers, J. E., 1981. Waarnemingen in Westerheem. *Westerbeem*, XXX, 17—20.
Poelman, J. N. B., 1981. De gracht van Drusus? *Westerbeem*, XXX, 20—23.

Katholieke Universiteit, Faculteit der Wiskunde en Natuurwetenschappen, Afdeling Biogeologie, Toernooiveld 1, 6525 ED NIJMEGEN

Over een fossa, een castra en een tabula

W. J. H. Willems

De ligging van de Fossa Drusiana en de identificatie van de Romeinse versterking Castra Herculis zijn klassieke twistpunten in de Nederlandse archeologie. In feite is deze discussie, voor wie de bestudering van de Romeinse occupatie (en zijn gevolgen) ter harte gaat, niet meer dan tot de wetenschappelijke folklore behorende haarkloverij. Dat geldt bepaald níet voor een aantal onderwerpen die wel met deze discussie samenhangen, maar los daarvan erg belangrijke problemen vormen.

Een van deze problemen is het ontstaan van de IJssel als Rijntak. De discussie daarover is weer volop in de beangstelling

door publikaties van Mulder e.a. (1979), Teunissen (1980) en mijzelf (Willems 1980). In de twee laatstgenoemde artikelen wordt de stelling verdedigd dat de bovenloop van de IJssel tussen Westervoort en Doesburg rond het begin van de jaartelling ontstaan zou zijn. Een verband met de Drususgracht ligt dan voor de hand. Tegen deze hypothese is door Poelman (1981) bezwaar gemaakt op grond van een zijns inziens onjuiste interpretatie van C14-gegevens. Tegenover de belangrijke argumenten die hij daarvoor aan draagt kunnen echter een aantal andere worden gesteld.

1. De Rijn heeft in de Romeinse tijd gestroomd vanaf de Bijlandse Waard via Huissen, Malburgen en Meinerswijk naar het westen. Dit wordt niet alleen aange- toond door de talrijke Romeinse vondsten van militaire aard, inclusief het castellum in Meinerswijk, maar is ook bevestigd door recent onderzoek van de STIBOKA en de Geologische Dienst. De reconstructie van Pons (1953) is inmiddels verouderd.

2. We hebben in Meinerswijk te maken met een versterking die waarschijnlijk al in de vroeg-Romeinse tijd is aangelegd. Wat is de zin daarvan indien de IJssel niet als vaarweg beschikbaar was?

3. Indien de oostelijke oeverwal van de Rijn in 12 v.C. door de troepen van Drusus doorgraven is zodat — ergens in de buurt van de huidige splitsing — de IJsseltak ontstond, dan kan een van de eerste gevolgen een betere ontwatering van het veen geweest zijn. Daardoor kan de veengroei dicht bij de nieuwe stroom al snel, verder weg wat later tot stilstand zijn gekomen. Of de periode tussen het einde van de veenvorming en de aanvoer van de komklei van korte of lange duur is geweest, is dan minder relevant. Bovendien blijft het nog altijd een vraag hoe lang de betreffende periode geduurd heeft. Door welk proces wordt verharding van het veen veroorzaakt en hoeveel tijd neemt dat in beslag? Poelman (1981, 21) gaat uit van een vrij lange tijdsduur, maar anderszins heeft het palynologisch/geologisch onderzoek (Teunissen 1980, 328) geen aanwijzingen voor een hiaat opgeleverd.

4. De „opvallende armoede” aan vondsten uit de Romeinse tijd tussen Westervoort en Doesburg is misschien minder opvallend dan Poelman veronderstelt. Het gebied lag buiten de Romeinse rijksgrens en was bovendien, als de IJssel inderdaad rond het begin van de jaartelling daar is ontstaan, nog maar nauwelijks bewoonbaar. Verder liggen langs de IJssel aanzienlijke post-Romeinse afzettingen, waar-

door eventuele bewoning uit de Romeinse tijd kan zijn aangetast of bedekt. De desondanks aanwezige vondsten winnen hierdoor nog aan betekenis.

Daar komt nog bij dat de rivierafzettingen in de Liemers, in tegenstelling tot bijvoorbeeld de Betuwe, bepaald niet intensief archeologisch verkend zijn.

Al met al kan de discussie over dit onderwerp voorlopig niet als afgerond worden beschouwd. Verder onderzoek, met name een systematische archeologische veldverkenning in combinatie met een gedetailleerde bodemkundige kartering langs de IJssel, is dan ook van groot belang.

Door Bogaers (1981) zijn een paar kanttekeningen geplaatst bij de door mij voorgestelde identificatie van het castellum in Meinerswijk met Castra Herculis. Deze bevatten een tweetal misvattingen die een reactie rechtvaardigen.

1. Het is zinloos de Tabula Peutingeriana als uitgangspunt voor een reconstructie te nemen. Dit document bevat fouten, maar die zijn alleen *achteraf*, aan de hand van externe (archeologische!) gegevens vast te stellen. Het is dus een hachelijke onderneming om aan de hand van de Tabula *vooraf* een hypothese te formuleren. Zo'n hypothese is bovendien — door de onvolledigheid van archeologische gegevens — nauwelijks te testen, zodat zelfs een negatief uitgevallen toetsing rustig gehandhaafd kan worden. De identificatie van Castra Herculis met Druten (Bogaers 1968) verschilt daarin (althans op dit punt) niet van die met bijvoorbeeld Kesteren (Cowan 1974, 155) of zelfs Roye (Delahaye 1980, 110) ¹.

Bogaers (1981, punt 1) heeft gelijk wanneer hij stelt dat het een moeilijke zaak is de afstand te bepalen tussen het nog niet precies gelokaliseerde castellum Carvo (= Kesteren?) en Arnhem-Meinerswijk (= Castra Herculis?). Het gaat hier echter niet om een afstandsbepalings *vooraf*, op grond van de Tabula, maar juist *achteraf*, naar aanleiding van archeologische indi-

caties. Het castellum in Meinerswijk is dan ook niet gevonden door vanachter het bureau met een curvimeter in de hand de Tabula Peutingeriana te interpreteren, maar door bodemkundig en archeologisch onderzoek in het veld. De voorgestelde identificatie met Castra Herculis berust op een achteraf geconstateerde overeenstemming tussen de resultaten van dat onderzoek en de beschikbare bronnen. Die overeenstemming is ook aanwezig wanneer het gaat om de op de Peutinger kaart genoemde afstanden.

2. Dit wordt eveneens door Bogaers (1981, punt 2 en 3) in twijfel getrokken. Zijn motieven daarvoor bevatten echter een tweede belangrijke misverstand. Algemeen wordt er — waarschijnlijk terecht — vanuit gegaan dat de Romeinse limesweg die de castella met elkaar verbond, de loop van de Rijn vrij dicht gevolgd moet hebben. Dat is een logische veronderstelling, want op de meeste plaatsen zal alleen de relatief hoog gelegen (zuidelijke) oeverwal van de rivier beschikbaar geweest zijn voor zo'n weg. Bogaers stelt dat je, indien je de bochten van de Rijn zo veel mogelijk volgt, vanuit Kesteren na 13 leugae (circa 29 km) in Huissen uitkomt. Dat is juist, maar helaas irrelevant voor het probleem in kwestie. De hoofdstroom van de Rijn zal in de Romeinse tijd tussen Meinerswijk en Kesteren ongeveer dezelfde loop hebben gehad als tegenwoordig, maar het was een andere rivier. De huidige Rijn is bedijkt, en vertoont door allerlei ingrepen nog slechts flauwe bochten. De Romeinse Rijn was een onbedijkte rivier met talrijke bochten en lussen, die nog steeds kon meanderen². Zelfs indien de mee-kronkelende oeverwal niet overal gevolgd hoefde te worden zal de werkelijke lengte van een weg langs de Rijn in de Romeinse tijd dus zeker groter zijn geweest dan tegenwoordig. De precieze loop van de rivierbedding(en) in die tijd is uiteraard nooit meer te reconstrueren, maar in Meinerswijk ligt nu eenmaal een castellum uit de midden-Romeinse tijd

met een 4de-eeuwse periode. Voor een route vanaf dit punt via de zuidelijke oeverwal van de Romeinse Rijn naar een castellum bij Kesteren zijn 13 leugae dan ook alleszins acceptabel.

Vanuit dit perspectief zou zelfs een situering van Castra Herculis in Driel (Bogaers 1981, punt 4) mogelijk kunnen zijn, zij het dat in ieder geval de Rijn zich dan in wel heel veel bochten moet wringen om dat mogelijk te maken. Ook hier kan alleen archeologisch onderzoek ter plaatse misschien ooit duidelijkheid scheppen. Over de afstand van Nijmegen naar de 4de-eeuwse vindplaats ten westen van Driel en naar Meinerswijk valt weinig meer te zeggen dan dat in beide gevallen 8 leugae (17.5 km) mogelijk is. De weg zal zeker via Elst gelopen hebben³.

Uiteraard is met alle aangevoerde argumenten de gelijkstelling van Arnhem-Meinerswijk met Castra Herculis niet onweerlegbaar bewezen. Het is wel de plek waar alle voor zo'n identificatie noodzakelijke gegevens aanwezig zijn en bovendien, in vergelijking met andere locaties, zeer goed met elkaar in overeenstemming te brengen zijn. De identificatie blijft echter, evenals bij een groot aantal andere castella, een hypothese. Kwesties als deze zijn overigens op zichzelf vrij onbelangrijk. Absolute zekerheid over de situering van Castra Herculis zullen we misschien wel nooit krijgen. Daarentegen bestaat er wél absolute zekerheid over het feit dat in Meinerswijk een 4de-eeuwse periode aanwezig is en dat is een vaststelling die mij van veel groter belang lijkt, te meer wanneer daarbij de talrijke andere vondsten uit de laat-Romeinse tijd in de Betuwe betrokken worden.

Noten

¹ Op andere punten gaat deze vergelijking zeker niet op. Het onjuist (of zelfs helemaal niet) gebruiken van allerlei bekende gegevens in beide publikaties maakt de voorgestelde identificaties onzinnig.

² Argumenten hiervoor worden onder meer geleverd door het geologisch en archeologisch

onderzoek in en rond het castellum in Meinerswijk. Het feit dat de Rijn gedurende een groot deel van de Romeinse tijd een min of meer geconsolideerde rivier (met hoge en bewoonbare oeverwallen) zal zijn geweest, is in deze niet van belang. Natuurlijke consolidatie resulteert immers in een veel bochtiger patroon dan menselijk ingrijpen op grote schaal.

- ³ Een gedetailleerde archeologische ondergrondkaart van het oostelijke rivierengebied is in voorbereiding. Deze zal, als onderdeel van de Archeologische Kaart van Nederland, in een bijlage bij Willems (in voorber.) worden opgenomen.

Literatuur

- Bogaers, J. E., 1968. *Castra Herculis*. *BROB* 18, 151—162.
- Bogaers, J. E., 1981. Waarnemingen in Westerheem V. *Westerheem* 30, 19—20.
- Cowan, H. K. J., 1974. The Betuwe on the Tabula Peutingeriana. *BROB* 24, 151—157.
- Delahaye, A., 1980. *Holle Boomstammen*. Tournehem/Zundert.
- Mulder, J. R., H. R. Salverda, J. A. van den Hurk, 1979. Ruilverkaveling Over-Betuwe-Oost. Bodemgesteldheid en bodemgeschiedheid. *Stiboka rapport* nr. 1389, Wageningen.
- Poelman, J. N. B., 1981. De gracht van Drusus? *Westerheem* 30, 20—23.
- Pons, L. J., 1953. Aantekeningen over het ontstaan van de bodem van de Liemers. *De Liemers. Gedenboek Dr. J. H. van Heek*, 18—42. Didam.
- Teunissen, D., 1980. Enkele gebeurtenissen uit het leven van de Romeinse veldheer Drusus in het licht van enige nieuwe geologische gegevens uit oostelijk Gelderland. *Westerheem* 29, 321—334.
- Willems, W. J. H., 1980. Arnhem-Meinerswijk: een nieuw castellum aan de Rijn. *Westerheem* 29, 321—334.
- Willems, W. J. H., in voorber. *Romans and Batavians. A Regional Study in the Dutch Eastern River Area, I* (Te verschijnen in *BROB*).
- BROB* = Berichten van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek.
- Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek,
Kleine Haag 2,
3811 HE AMERSFOORT

Weerwerk voor Westerheem

J. E. Bogaers

I

Wanneer men enige teksten van Valerius Maximus (zie D. Teunissen, hierboven, p. 167) en andere klassieke schrijvers (Livius, Strabo, Suetonius en Cassius Dio; zie J. E. Bogaers, *Westerheem* 30, 1981 17-19) goed en onbevooroordeeld leest, is het volstrekt onaannemelijk dat Drusus ergens in het gebied tussen de (Oude) IJssel en de Rijn overleden zou zijn. „Bepaalde moeilijkheden” blijken dan boven-

dien niet te bestaan, maar het heeft geen zin daarop thans verder in te gaan.

II

Drs. W. J. H. Willems, die o.a. een artikel heeft gepubliceerd dat getiteld is: „*Castra Herculis, een Romeins castellum bij Arnhem*” (*Spiegel Historiaal* 15, 1980, 665-671), geeft er in zijn hierboven afgedrukte reactie blijk van dat de identificatie van *Castra Herculis* met Arnhem-Meiners-